

PANNONIAI ELEMELK A MAGYARORSZÁGI NÉPHITBEN 1. BOSZORKÁNYOK A GELLÉRTHEGYEN

TÓTH ISTVÁN

(A habilitációs eljárás „tantermi” előadása¹)

*„Állok Dunánk szélén, a pesti parton:
Előttem a kép, színdús üde karton:
Felleg s hegy által a menny kékje csorba,
A nap most száll le a város majorba;
Büszkén a Gellért hordja bársonyát,
S fején, mint gondot, az új koronát”*

Arany János: Vojtina ars poetikája

Aligha van a magyar népi hiedelemvilágnak közismertebb és a teljes magyar nyelvterületen általánosabban elterjedt motívuma, mint a Gellérthegyen tartott boszorkánygyűlések képze-
te. A néprajztudományban éppúgy, mint a szépirodalomban állandóan szereplő, sokszor e-
lemzett mozzanatról van szó, amely a boszorkánypercek aktáinak, magyar mitológiai rekon-
strukciós kísérleteknek vagy fantáziálásoknak ugyanúgy tartozéka, mint Gárdonyi, Krúdy
vagy Móricz regényeinek.

Nyissuk a sort a szépirodalommal!

1. Gárdonyi Géza: Isten rabjai (1908)

*„A Gellérthegy sziklái között fehérlett ég helyenként a hó.... A hegy tetején még akkor nem
volt vár, se semmiféle építmény. Csak egy magas faoszlop meredezett rajta. Az oszlopon kétoldalt fogak
látszottak, olyan volt messziről, mint valami földbe szúrt óriás halgerinc.”*

Cf. Katona Lajos

¹ Ezért nem készült jegyzetanyag az előadáshoz, de a SEA 9. számaként megjelent tanulmány jegyzet- és biblio-
gráfiai anyagával a szükséges szakirodalmi hivatkozások megkereshetők; a habilitációs eljárás során Pócs Éva
által felajánlott néprajzi publikációs lehetőséggel pedig váratlan halála miatt már nem tudott élni. A kézirat és a
tanulmányhoz készített cédulái alapján egy rekonstruált irodalomjegyzéket adunk. (A szerk. megjegyzése.)

Bellosics Bálint írja a nyári napforduló ünnepéről, az Ethnographia 1902. évfolyamában: egyes helyeken „a bányászlegények fejszékkel az erdőbe vonulnak s ott az előre kiszemelt legmagasabb és legegyszerűsebb fát levágják, azt lombos ágaitól megtisztogatják, úgy azonban, hogy a fa sudarából ki-nyúló ágak félméternyi hosszúságban rajta maradnak. A fát aztán vállra véve leviszik a kozsina-égetés helyére, a mely ósidóktól fogva változatlan.”

2. Krúdy Gyula: Hét bagoly (1922)

Az öreg gavallér így emlékszik fiatal korának asszonyára:

„... együtt félttem veled a mérges ebektől, a gonosz tekintetű emberektől, a gellérthegyi boszorkányoktól.” Lesz még szó „ebekről” is, meg a félelemről is.

3. Móricz Zsigmond: Erdély III. A Nap árnyéka (1935)

„Mert a boszorkányok gyűlésébe anyaszült meztelen vannak a fajosok, de éjfélkor! a Szentgellért hegyén, vagy más gyűléstevő helyen. És ettől a puccosságtól meg vannak örülve, s táncolnak és tombolnak ...” És hogy kik is ezek, azt is tőle tudjuk: „De szép cigányjány szeretőm vót nekem ... A mán azóta olyan vén dög, ördögökkel jár a Szent Gellért hegyére. ...” S hogy miért, arra ismét **Gárdonyi** felel, amikor Jancsi, a kertészgyerek, a leendő Jancsi fráter, egy kisebb balesete során „odakap, hol nem fészkel az agy” így jajdul fel:

„- Tyű, basszerkányos!”

A 'boszorkány' etimológiáját Mészöly Gedeon bravúros tanulmányából ismerjük. Ezúttal nem részletezném...

A boszorkányperek adatait, - már csak idő hiányában sem emlegetném föl, a szakirodalom (**Komáromy Andor, Schram Ferenc és Pócs Éva**) számtalanszor megtették már ezt. Talán beérhetjük itt az idevágó leghíresebb adalékkal, az 1728-as szegedi boszorkányper fővádlottjának és feleségének vallomásával. Rózsa Dániel, a 82 éves volt szegedi főbíró a tortúra után azt vallotta, amit aztán a felesége is megerősített, hogy ők többször is, „Szent György nap, karácsony nap táján szoktak Budán Szent Gellért hegyére menni...”

A néprajzi szakirodalom **Bellosics Bálinttól Dömötör Sándoron** át napjainkig egyetérteni látszik abban, hogy a boszorkány-vallomásokban/elbeszélésekben a „Gellért-hegy”, a „szen(t)gellér(t) fogalma alatt nem feltétlenül magát a budai sziklás hegyet kell értenünk, hanem - jelentésátvitellel - azt a helyet, ahol a boszorkányok a megfelelő ünnepnapon (Szent György, Szent Iván, Luca, Karácsony idején) összegyűlekeztek, sajátos rítusaik elvégzése céljából. Ezt a gondolatot láttuk, Móricz Zsigmond is magáévá tette.

A néprajzi szakirodalom azt pontosan tisztázta, (sokszor, most csak a két legpregnansabb megfogalmazást idézve), hogy:

„Tudjuk most már milyen általános törekvése volt Egyházunknak, hogy a kiirthatatlanul 'emberi' pogány képzeteket, isteneket, démonokat, stb. ne üldözze, hanem azokat lehetőleg keresztény tartalmú hiedelmekkel töltsse, szentekké léptesse elő, hogy az ősi pogány, de mélyen ülő, népszerű rítusokat a maga képzetéhez való illesztéssel mentse meg, - a maga erősségére.” (**Marót Károly** 1939.) - Illetve, hogy az idevágó hagyomány „egy boszorkányság előtti társaság 'elboszorkányosodásának' egy állomását ragadja meg, ... lehetséges, hogy a boszorkányság intézménye előtt Európa különböző helyein tündérszerű mitikus lények termékenységkultusza létezett. E kultusz mitikus és rituális emlékei fennmaradhattak...” (**Pócs Éva, 1989.**)

De hát, ha így történt, akkor miért éppen a Gellérthegy? Miért Gerhardus apát, csanádi püspök mártíromságának színhelye?

Mielőtt e kérdésre érdemben válaszolnánk, érintenünk kell a hegy eredeti neveinek kérdését.

Jól tudjuk, hogy Gellért püspök vértanúsága, – tehát 1046. szeptember 24. – előtt a hegy neve Kelenföldi hegy, vagy egyszerűbben Kelen-hegy volt. A név etimológiája nem teljesen tisztázott, mi itt most a sokszor idézett **Ipolyi Arnold** és a (tőle bizonyosan nem független) **Arany János**-féle megoldást idéznénk:

*„Sz. Gellért hegy, a régi Kelenföld, s talán az attilai emlékekkel is elvegyülő Krenfeld, nem volna-e hely, ahol az átkelő magyarok áldoztak, a portus Moger, hol a hét vezér átmén seregével Budára, Attila lakába, honnét versus portum Danubii menő sz. Gellért levettetik; **miben talán nem annyira a vértanú kínzása volt a cél, de a feltámadt pogánysággal, annak Áldozathelyére felvitetése, s ottani kivégeztetése?**”*

A 'kelen' szó illetően értelmezését verseli meg Arany is a *Kevelházában*:

*„Tömlőkön ott a hős Keve
Hadával így általkale
Miért s hegy, miért a sík
Kelenföldének mondatik,”*

S a *poetából* kitörvén a *doctus*, Arany – csillag alatt – megjegyzi: *„Kelenhegy a vén Gellért. Kelenföld a térség alatta. A.J.”* Hogy a *vén* jelzőt miért érezte fontosnak odaírni, azt csak ő tudta. – De hát Arany János igen sokat tudott...

E magyarázatra az előadás végén még visszatérek!

A Kelen-hegy nevéhez azonban itt még tegyük hozzá egy másik, korábbi *poeta doctusunk*, a Horatius-fordító **Virág Benedek** sorait is:

*„Látod, mint fejrlik s domborodik magas
Hótól Kelenhegy? Terhe alatt heves
Gőzt izzad és mégis Dunánknak
Hasztalan melegíti hátát.”*

Rögzítsük, hogy a tabáni otthona ablakából kipillantó költő eme négy sora természetesen **Horatius**-parafrázis:

*„Nézd a Soractét! Nézd, magas orma hogy
ragyog fehérén! Roskad a hó alatt
és nyög az erdő és a fagyban
a folyamok vize mind beállott.”*
(Carm. I,9. – Szabó Lőrinc fordítása)

Maga a Soracte pedig: *„Ein Berg in Etrurien unweit Rom, auf dem ein berühmter Tempel des Apollo stand”* (Georges) Apollo a jóslat-adás, az *auguratio* istene is volt. Mit tudott, mire érzett rá a pálos szerzetes költő? Annak a Pálos Rendnek a tagja, amely oly erősen kötődött a magyarföldi népi hagyományokhoz? – Igyekszünk erre is visszatérni még.

A hegy magyarság előtti nevére csak nemrég talált rá a kutatás. A kitűnő, fiatal régész, **Mráv Zsolt** hozta összhangba a paleográfiai és epigráfiai adatokat, s ennek eredményeként állapította meg, hogy a hegy ókori neve minden bizonnyal *mons Teutani*, esetleg *Teutanus mons* lehetett, a rajta sok évszázadon át, adatolhatóan folytatott, Teutanus isten tiszteletére rendezett ünnepek miatt. Ezzel kapcsolatosan a helyzet a következő:

Húsz évvel ezelőtt, 1986-ban, a Duna igen alacsony vízállásakor Bölcskénél, a folyóból előkerült egy késő római hajó, amely építőanyagként korábbi évszázadok megfaragott kőemlékeit szállította erődépítés céljára. A rakomány jelentős része (ehelyütt nem részletezendő bizonyítékok alapján) a Gellérthegyről származott; az Aquincumtól délre fekvő *civitas Eraviscorum* ősi – római hódítás előtti – vallási központjából. (A témáról **Tóth Endre** és **Szabó Ádám** szerkesztésében vaskos kötet jelent meg 2003-ban.²)

A többnyire márványból készült, nagyméretű, hosszú, részletező előadásmódú feliratok két és fél évszázad vallásos cselekményeinek dokumentumai. Legfeltűnőbb sajátosságuk, hogy valamennyi (*ante diem*) *III Id(ibus) Iuni(as)*, azaz a mi naptárunk szerinti június 11-én került felállításra. E dátum jelentőségét nyomatékosan kiemeli annak a carnuntumi Pfaffenberg szentélykörzetében való – ugyancsak sorozatos – előfordulása. A carnuntumi és aquincumi emlékek egyaránt rangos személyektől származnak, egyaránt dekoratív kidolgozásúak, és felállításuknál rendszerint közreműködött egy-egy *augur*, vagy más, kultuszcselekmények lebonyolításában hivatalból járatos személy.

A két emlékcsoport szoros összetartozását kiemeli, hogy a gellérthegyi feliratokat *I.o.m. Teutanus* (**1. kép**), a Carnuntum-pfaffenbergieket pedig az ugyanilyen jellegű, de egyelőre feloldatlan melléknevű *I.o.m. K(- - -)* tiszteletére (**2. kép**) szentelték.

Mind a két istenalak a helyi őslakosság főistenének tekinthető, a közös ünnep a két isten lényegi azonosságára utal. Ezt az azonos lényegyet mutatja a két isten szobrászi megjelenítésének meglepő azonossága és a két kultuszhely feltűnő hasonlósága is.

Megnehezíti a két összetartozó emlékcsoport értelmezését a feliratokon szereplő dátum vallási jellegének meghatározása. Az egyértelműen juppiteri arculatú istenség említése miatt ui. lehetetlennek látszik az ünnep dátumának a római naptár e napra eső *Matralia* ünnepével és *Mater Matuta* kultuszával egyeztetni, a római Juppiter-ünnepek közül pedig egy sem esik június 11-re.

1. A dátum

Az a tény, hogy ezek az oltárok a két pannoniai tartomány helytartói székhelyén azonos napon kerültek felállításra, kétségtelenül azonos hagyományra utal. Ez a hagyomány vitathatatlanul független volt a római vallás ünnepköreitől, de függetlennek kellett lennie a császárkultusz egyénenként változó konkrétumaitól is (pl.: *dies imperii*, *dies natali*, etc.). Nyomatékosan kell hangsúlyoznunk, hogy a két őslakos törzs, a kelta boiusok és az illyr-kelta (pannon?) eraviscusok, közös hagyománya feltétlenül a római hódítást megelőző időre, a két nép

² Ld. a SEA 9. bibliográfiájában a német, és Tóth István halála után magyarul megjelent kötet adatait is (a szerk. megjegyzése).

közös történelmének korára nyúlik vissza. E közös múlt – mai ismereteink alapján – nem konkretizálható, ugyanakkor nagyon elgondolkodtató, hogy ugyane dátumot ismerjük a kelta világ nyugati peremterületéről is, – ami mindenképpen az ünnepnek a kelta régiségben való gyökerezése mellett szól.

A két törzsi központban, és az azokkal együtt létező két római városban szívósan továbbélő hagyománynak csupán egyetlen magyarázata lehet, amennyiben a június 11-i dátumban valamely steril naptári ünnepet, azaz elvont csillagászati eseményt ismerünk fel.

Úgy tűnik, ez az értelmezési kísérlet egészen kézenfekvő eredményt ad:

A Julianus-naptár szerinti június 11. ugyanis a Gergely-naptár szerint június 24-nek, azaz a nyári napforduló ünnepének, mai fogalmaink szerint Szent Iván-napjának és éjszakájának felel meg. Úgy látszik, e dátum lokális fontosságát már a tartomány római kori helynévadása is felismerte: Carnuntum szomszédságában, a Duna-partján feküdt, a mindenesetre szokatlan nevű *Aequinoctium* – azaz 'Napéjgyenlőség' – katonai támaszpontja. E dátum egyetemes valástörténeti jelentőségét nem szükséges ehelyütt részletezni: **J. Frazer, Marót K., ill. M. Elia-de** munkái minden részletre kiterjedően taglalják azt.

A nyári napforduló ünnepe a klasszikus ókor valamennyi népénél általánosan ismert volt. Óskori meglétében sincs okunk kételkedni, középkori és újkori továbbélése pedig elég közismert. Az ünnephez Európa-szerte szervesen kapcsolódó dramatikus szertartási játékokhoz, ill. felvonulásokhoz (amelyekről **Dömötör Tekla** értekezett kimerítően) jól illeszkedik a Pfaffenbergen feltárt, kisméretű amphiteátrum (**3-5. kép**), ill. az aquincumi feliraton említett, és talán ugyane nyári ünnepkörhöz kapcsolható *ambulatívum*, tehát 'ünnepi felvonulás' is.

Itt említhetjük meg a két hegyi kultuszhely kontinuitásának bámulatos egybecsengését: a Gellérthegy nagy barlangjának neve egészen a 20. századig *Szent Iván-barlang* (**6. kép**) volt, a Pfaffenberg tövében pedig egy 12. századi Szent János kápolna áll (**7. kép**); de említsük meg azt a meghökkentő tényt is, hogy amíg a carnuntumi *mons sacer* neve a középkortól kezdve 'Pfaffen'-Berg (magyarul: 'csuhás barát' hegye) volt, addig az erviscusok szent hegyének Magyarország egyik legelső 'csuhás barát'-ja, Szent Gellért (**8. kép**) adott nevet.

Emellett természetesen igen lényeges a két hegy csaknem azonos helynévi környezete:

A Pfaffenberg két szomszédja a '*Hundsheimerberg*' és a '*Hexenberg*', míg a mi Gellérthegyünk szomszédságában emelkedő mai Sashegy régi neve '*Baráthegey*', Papphegy? (a.m. Pfaffenberg), a hegy lábánál pedig gyakorta a kutya képében/nevében feltűnő '*Ördög*'-árok köt be a Dunába, a „*Hexenberg*” elnevezés tartalmi megfelelőjét keresve pedig a Gellérthegyen igazán nem kell a szomszédba menni (**9-10. kép**).

A két 'boszorkány-hegy' bizonyos hasonló vonásai már **Ipolyi Arnold**nak is feltűntek; *Magyar mythológiájában* tárgyalja a Gellérthegy és Carnuntum környékének útsomópont voltát, különös tekintettel a Carnuntumban igen fontos szerepet játszó *Triviae* és *Quadriviae*, tehát a hármas- ill. négyes keresztutak istennőinek római kori kultuszemlékeire, és arra a tényre, hogy „*a néphit ma általánosan tartja nálunk is, hogy a boszorkányok a keresztutakon jönnek össze, tartják táncaikat.*” ... Ugyanitt figyelmeztet Ipolyi arra is, hogy „*Sz. György napja is különösen a Sz. Iván is előjő a néphitben, összekötve a már csak az e napon gyakorolható boszorkányi kuruzslói*

hittel, ...a boszorkányok által szedhető gyógyfüvekről, ... csodás harmatszedésről...” való hiedelemmel (Szent György ápr. 24.). E két utóbb említett mozzanatról az alábbiakban még esik szó.

2. A kultuszhely

A Gellérthegy és a Pfaffenberg topográfiai helyzetének analóg voltára már **Soproni Sándor** rámutatott. Sajnos a Gellérthegy újkori története – a hegy tetején lévő platón – minden ókori nyomot eltörölt, így ott ma már nem is remélhető a pfaffenbergi szentélykörzet párjának régészeti azonosítása.

Annál beszédesebb a két hegy konkrét, geográfiai képe:

Mindkettő középmagas, saját hegyláncától némileg *e l k ü l ö n ü l t e n* álló, magányos, sziklás csúcs, mindkettő tetején kis fennsíkkal. Ide kézenfekvően települt egy ősi csillagvárta, amely a pannoniai őslakosság vallási életében bizonyíthatóan jelentős szerepet játszott. (Egyáltalán nem véletlen, hogy 1813-ban ide tervezték és 1815-ben a Gellérthegyen *Uraniae* néven avatták az ország első, modern értelemben vett bemutató csillagvizsgálóját: a mai Uránia Csillagvizsgáló előzményét.)

Mindkét hegy közvetlenül a *D u n a p a r t j á n* fekszik (**11-12. kép**). A folyóval való szerves összeköttetésnek vallástörténeti értelemben is jelentősége van. Nem lényegtelen mozzanat az sem, hogy mindkét esetben *s z i g e t* található a hegy közvetlen előterében. A folyóvíz által izolált szigetek az egész európai ókorban (és persze később is) szent helynek, a testi és lelki gyógyulás ideális környezetének minősültek, amint azt Philé, a Tiberis, vagy a Szajna szigeteinek példája meggyőzően tanúsítja. A 'sziget' gondolatát költőink és költői hajlamú tudósaink megőrizték: nem csak a „*Beteg ősz poéta*” üldögélt „*a tölgyek alatt, ha nehéz a séta...*”, hanem **Kerényi Károly** folyóiratának címe, vagy **Radnóti Miklós** egyik végső sóhaja a „*sziget és barlang*” védettségéről is bizonyíthatja ezt. De természetesen **Ady Endrének** is „*vallott a Nyulak-szigete*”. S a költő elmondta, hogy ott, a szent helyen

*„Jézusnak áldozák Margitot,
Ki ott halt meg a Nyulak-szigetén.”*

Mindkét hegy lábánál erősen meleg vízű, ásványi anyagokban gazdag gyógy *f o r r á s o k* fakadnak, ezek máig használt gyógyfürdőket (Gellért-fürdő, Rác-fürdő, Rudas-fürdő, ill. Bad Deutsch-Altenburg) táplálnak. Ez a tény azt jelenti, hogy geológiai értelemben mindkét hegy egy-egy geotermikus törésvonalon helyezkedik el.

Ebből következőleg: mindkét hegy b a r l a n g j a i, sziklarepedései, az azokból feltörő, belélegezhető gázok misztikus képzetek keltésére, alvilági kapcsolatok létesítésére, általában extatikus állapot, látomások, jóslatok előidézésére voltak alkalmasok. Ez a körülmény aligha lehet független a gellérthegyi feliratokon felbukkanó *augurok* szerepétől. (És itt emlékezzünk **Virág Benedek** soraira: a Soracte – Kelenhegy, mint jóshely párhuzamára!)

A Gellérthegy esetében említést érdemel, hogy a hegy déli lejtőjén nyíló hatalmas barlang – a mai Sziklatemplom – előtti, széltől védett, hóforrások által melegített talajú kis platón különleges mikroklíma alakult ki, ahol mediterrán növények díszlenek, ill. a 200 km-rel délebbre fekvő Mecsek déli lejtőinek növényzete él. Ma is nő itt atlanti cédrus és füge. Ez a helyzet

nyilván az ókorban is lehetővé tette különleges gyógynövények gyűjtését ezen a ponton, s ez a körülmény egyértelműen kapcsolódott össze a hely szent mivoltába vetett hittel.

A nyári tűzünnepek mindenütt szerves része volt a sziklák, fák, virágzó gyógynövények kultikus vagy liturgikus felhasználása. Utalásképpen érdemes megemlíteni, hogy a Gellért-hegy sziklagyepe nyilvánvalóan ideális termőhelye volt a *Verbena officinalis*-nak (vasfű - **13. kép**), amely a kelta hitvilág különleges szerepű, univerzális gyógyfüve volt, és amely – nyár közepi virágzása miatt – kiemelt szerepet játszott a nyári napfordulóhoz kapcsolódó szertartásokban. Ugyanez a sziklagyep kedvező élőhelyet biztosított a szerelmi praktikákban minden korban elsőrendű szerepet játszó kakukkfűnek (*Thymus serpyllum* – **14. kép**) és rozmaringnak (*Rosmarinus officinalis* – **15. kép**) is, hiszen, mint **Stirling Jánostól** tudjuk, ezek valamelyik alfaját/változatát még Pannonia exportcikkei között is számon tartották.

Ezek a növények, ugyanúgy, mint a barlangok különleges ásványai – gondoljunk itt a Gellért fürdő melletti elzárt barlang ma már védett arzén-kristályaira – minden bizonnyal hozzájárultak az ezeket ismerő és alkalmazó népi gyógyítók medicina készletéhez, és növelték a Szent hegy, ill. a Szent hegyre járó füves emberek, javasasszonyok presztízsét.

Hogy is fogalmazott erről **Ipolyi Arnold**? „Sz. Iván is előző a néphitben, összekötve a már csak e napon gyakorolható kuruzslói hittel, a boszorkányok által szedhető” gyógyfüvekkel.

3. Az ünnep istene

Az eraviscus Mons Sacer istenét kétségkívül *Iuppiter Teutanus*nak hívták, a hegy neve pedig minden bizonnyal *Mons Teutani* volt. A Pfaffenberg istenének nevéből csak iuppiteri mivolta a biztos, a definitív K(- - -) kiegészítését csak egy szerencsés új lelet teheti majd bizonyossá. Az azonban így is egyértelmű: mindkét esetben a Hegy istene volt a „törzs istene”, a ’törzs atyja’, egyben – tágabb értelemben – a ’nép istene’, a ’nép atyja’. A két isten ábrázolásának azonos – és minden más Juppiter-szerű istentől érdemben különböző – volta, az ünnep és vélhetőleg a kultusz azonossága, olyan szoros kapcsolatot teremt, amit már nem az egyszerű ’hasonlóság’, hanem az egyértelmű ’azonosság’ fogalmával fejezhetünk ki. Arra kérdésre, hogy miért ábrázol az aquincumi szobor egy fiatal, a carnuntumi pedig egy korosabb férfit, jelenlegi adataink alapján nem tudok válaszolni.

Erre az azonosságra az isten szobrászati megjelenítése szolgáltat perdöntő bizonyítékot. Mióta **Szirmai Krisztina** közzétette azt az aquincumi szoborfejet (**16. kép**), amely részletekbe menően megegyezik a Pfaffenbergről már régóta ismert, sajtószerű Iuppiter-fejjel (**17. kép**), azóta egészen bizonyosak lehetünk a két szoborfej által képviselt vallási tartalom azonos voltában is. A két istenfej (**16-17. kép**) mind a két esetben egy olyan fejdísz visel, amely egyértelműen elkülöníti azokat a klasszikus Iuppiter (Zeusz) ábrázolásaitól. Ez a nehezen megfejtendő attribútum egy vasból készült, háromágú szigony (?), villa (?), szképtron (?), amely az isten tarkója mögött helyezkedik el, különös, barbár karaktert adva az egész ábrázolásnak.

Ez a jelvény semmiképpen sem tartozhatott egy klasszikus értelemben felfogott iuppiteri istenalakhoz, - akit pedig a feliratok megneveznek, sokkal inkább jellemezhet egy Neptunus-Poszeidon-szerű alakot, annak talán nem elsőrendűen a tengeristen, hanem a folyókat kormányzó, archaikus, homérosi ’földrázó’, forrásfakasztó, szörnyeket (látomásokat) nemző aspektusát. Mivel azonban a feliratok kétségtelenül az istenség iuppiteri arculatát nevezik meg

- ezúttal - mindkét esetben a két istenalak egyesült megjelenéséről, azaz: ég-föld-víz uráról lehet szó.

Itt látszik nagyon fontosnak a két hegy és a Duna megegyező, nagyon szoros kapcsolata: mindkét hegy szinte beledől a folyóba, érintkezésüknél jól látható gázló, átkelőhely, híd található. Ugyanígy, a hegy mélyéből fakadó hőforrások mindkét esetben eleven, szerves kapcsolatot teremtenek a föld mélye és a nagy folyó között. A poszeidóni- neptunusi arculathoz jól illik a vízre kinyúló, sziklás part, a hegy testébe mélyedő barlang, a hegy oldaláról időről-időre lezúduló sziklagörgeteg. Talán valóban nem túlzás arra gondolni, hogy az ott élők számára a 'Hegy' és az 'Isten' nagyon szorosan összetartozott, a két fogalom a törzs szemében gyakorlatilag azonosult egymással.

Iuppiter Teutanus és Iuppiter K(- - -) eme poszeidóni jellege talán magyarázatul szolgálhat a pannoniai feliratokon - így pl. a rendkívüli fontosságú piliscsési bázison (**18. kép**), amelyet **Szabó Ádám** meggyőző érvelése alapján, a két pannoniai tartomány újjászervezésére kiküldött, különleges felhatalmazással rendelkező helytartó állított - látszólag indokolatlanul felbukkanó - Neptunus dedikációkra. De érdemes I. o. m. K(- - -) illetően arculatára gondolni a carnuntumi nagy Neptunus relief Victoria-koszorúta alakjának értelmezése esetén is (**19. kép**).

És hadd legyünk ezúttal indokolatlanul anakronisztikusak! A soha valóságos tengeri hatalommal nem rendelkező Bécs és Budapest (Carnuntum és Aquincum jelenkori utódai) közterein, középületein (**20-21. kép**) ugyan mit keresnek a tengert és földet rengető szigonyos tengeristenek? Miért tűnik fel a dolgok felszíne mögé látó impresszionista íróknak, hogy a Margit-hídon „a hídláb felett óriási kőből faragott vízistenek és sellők nézték kemény tekintettel az alattuk befagyott folyót”? S közülük „egy nagyszakállú Neptun különösen megtetszett” a Hét bagoly „bánatában is romantikus” hősnőjének...?

A Mons Teutani oltárainak többségét a császár és a közösség üdvéért és sérthetetlenségéért (*pro salute et incolumitatis imperatoris et civitatis Eraviscorum*) szentelték. De tettek fogadalmat a szent kerület alkalmazottaiért (*pro salute templensium*), és egyéni sorskérdések megoldásáért, családtagokért, beteg gyermek gyógyulásáért is. A votumoknak ez az íve mutatja, hogy a június 11-i Teutanus-hegyi ünnep azt jelentette Aquincum és a civitas Eraviscorum minden lakója számára, amit **Kerényi Károly** így fogalmazott meg 1938-ban: „Az ünnep-érzés mint az ember világának valósága ... annyit jelent, hogy az ember képes ritmikusan visszatérő időközönként nyitott szeművé válni, és ebben az állapotában azokkal a magasabb valóságokkal, amelyeken egész létezése alapszik, közvetlenül szembetalálkozni.”

4. Az ünnep

A nyári napfordulón rendezett gellérthegyi ünnep sacralis történéseiről csak áttételes információkkal rendelkezünk. Ezek a következők:

4.1. A helyszín az aquincumi táborvárostól légvonalban 5, a polgárvárostól kb. 8 km távolságra van. A hegy teteje a Duna szintje fölött 140 m magas, az odavezető út, a nagy barlang érintésével, szerpentinező, meredeken emelkedő. Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert ezekből az adatokból egyértelműen következik, hogy a két városból csoportosan érkezők

számára az oda-vissza utat, pihenőket, kultusz-cselekményeket számításba véve, az ünnep eme legfontosabb mozzanata legkevesebb két napos kellett legyen.

Ehhez járultak az olyan előkészítő-, és utómunkálatok, mint az odavezető utak rendbetétele, feldíszítése; az oltárok, szobrok megtisztítása, festése; az újonnan felállítandó oltárkő kifaragása, szállítása, felállítása; a szent liget parkosítása, ápolása, növények telepítése, gondozása; a források, barlangok tisztán tartása, díszítése; a személyzet és az ünneplők étkeztetése; higiénés- és orvosi ellátása; a sacralis cselekményeket kísérő sokadalom szervezése; a rendfenntartás; az árusok ellenőrzése, adóztatása stb.-stb.

Mindez azt jelenti, hogy maga az ünnep több napra terjedt ki és hogy a Szent Hegynek gyakorlatilag egész éven át „üzemelő”, jelentős személyzete, infrastruktúrája, technikai és gazdasági apparátusa kellett, hogy legyen. Minden bizonnyal őket kell látnunk ama *templenses*-ben, akik üdvéért a székesfehérvári Királyi Bazilika falába beépített, s alighanem ugyancsak a Gellérthegyről elhurcolt *I.o.m. Teutanus*-felirathoz ajánlották.

4.2. A gellérthegyi *templenses* (22. kép) és a nyilván jóspapi funkciójukat gyakorló *augurok* analógiáját a Pfaffenbergen azok a *magistri montis* jelentik, akiknek tevékenysége csakis a Carnuntum melletti Szent Hegy apparátusának egész éven át történő működtetése lehetett. Egy további pannoniai párhuzamot a brigetioi (Komárom-Ószőny) *col(legium) mont(is)* vagy *mont(anorum)* létezése jelent. Az e feliraton említett terület legvalószínűbben a Szent Hegy mivoltát egészen a magyar középkorig megőrző *Mons Sacer Pannoniae*, azaz Győrszentmárton, a mai Pannonhalma hármás dombja lehetett. Azt már csak nagyon óvatosan merem megkérdezni, hogy a magyar címer jobb felére oly nagyon hasonlító, kettős kereszt koronázta hármás halom tövébe (az Apátság 700 éves jubileumi emléklapján, 23. kép), vajon milyen alapon telepedett oda – tengert nem látó ország védelmezőjeként – a szigonyos Neptunus-Poszeidon?

Az augurok szerepével kapcsolatosan emlékeztetnünk kell itt arra a savariai oltárra, amely – jellegzetesen a kelta őslakossághoz kötődő istenek társaságában – a máshonnan nem adatolt *Dii Auguralest* (24. kép) említi és arra a – „nagy történelemben” is jelentős – szerepre, amelyet, mint **Alföldy Géza**, immár klasszikus okfejtéséből tudjuk, a *Historia Augustaban* megnevezett „*Pannoniciani Augures*” a Birodalom vallási életében játszottak.

Teutanus, a róla elnevezett hegy tetején minden bizonnyal az aquincumi augurok által szóra bírt istenség is volt, s mint ilyen, értelemszerűen a *Dii Augurales* közé tartozhatott. Nem hallgathatjuk el, hogy a savariai oltár kultuszának előzményeit vizsgálva, néhány éve a Savaria közelében fekvő Kőszegi-hegység nagy szikláinak (*Kalaposkő, Széleskő, Írottkő*), a kelta betelepülést jóval megelőző, vaskori kultikus szerepére hívtuk fel a figyelmet. Az ősrégészeti kutatás – **Nagy Lajos, Bónis Éva, Nagy Tibor és Pető Mária** – e korszakot nem csak a hegy lábánál fekvő Tabán területén tudta kimutatni, hanem „*főleg a hegy magasabb régióiban*” is (**Pető M.**).

4.2. Az ünnep lefolyását természetesen nem tudjuk rekonstruálni. De abból a tényből, hogy a szertartás csúcspontját a két duumvir – tehát az autonóm város vezető-testületének két legmagasabb rangú elöljárója, némi túlzással szólva: „*Aquincum consulari*” – áldozata jelentette; az következik, hogy a városból a hegyre tartó menetben, a *municipium* ill. *colonia Aquincensium* és a *civitas Eraviscorum* valamennyi aktív tisztségviselője, valamennyi kiérdemesült tisztségviselője, a tisztségekre a közeli jövőben pályázni szándékozók hosszú sora, az-

az a teljes *ordo decurionum*, a teljes *Augustalis testület*, az iparos és kereskedő *collegiumok* vezetői és tagsága, tehát a kettős város valamennyi tehetős és ambiciózus polgára jelen volt. Miattuk, illetve a várossal fenntartott gazdasági, társadalmi, családi kapcsolatok – a nyilván ekkor is mindenható „nexusok” – miatt, meg persze, az ünnep fénye, malasztja miatt ott voltak a városi és territóriumai parasztlakosok, kényszerű munkások, iparosok, libertusok, kimenőt kapott rabszolgák. Az ünnep öröme, a vele járó eszem-iszom odavonzotta a szegényeket, prostituáltakat, a tágabb környék csavargóit, mutatványosait, koldusait. Egyszóval június 11-én a két város és a territórium apraja-nagyja részt vett – az esztendő minden bizsonnyal legjelentősebb – ünnepén.

Vajon anakronizmus lenne-e most utalni a 18-19. századból gazdagon adatolt gellérthegyi búcsúra? Az úri Buda és Pest ünneplő közönségére? Amikor „szakadatlan sokaság kapaszkodik fel a kígyózó ösvényen... s a hegy nehezen tud helyet adni a feltoluló tömegnek... Lejjebb asztalok, amelyeken báránysült és budai bor hívogat. ... Hajlott hátú öregek félig ittasan támolyognak lefelé, anyák vezetik letaposott uszályú, parádéba öltözött leányaikat, koldusok ordítanak alamizsnáért, s mindez az összevisszaságban...” (R. Bright, 1814.)

És a hegy lábánál, a Rácváros és a Tabán szűk utcáiban *legtarkább* zajló, a bohémek és utcalányok Krúdy Gyula és Hunyady Sándor által oly szépen leírt ünnepe. És az anakronizmus mekkora foka lenne most utalni arra a tényre, hogy június 24. ma a *Budapesti Búcsú* napja! Az utolsó „*ideiglenesen itt tartózkodó*”-tól való búcsúvételéé?

Ezt vajon, hogy módolta ki magának Teutanus, a „nép atyja”, a Kelenhegy szigonyos istene?

A nyári napforduló ünnepe értelemszerűen a fény, a fényt árasztó, mindent megtisztító tűz ünnepe is. Az esztendő legrövidebb – és ezért legvilágosabb – éjszakája minden korban és minden népnél különleges eseménynek számított. Tűzzel, a tűz megszentelésével, fénnel ünnepelték. Ezért lehetett egy 233. júniusában keltezett, aquincumi feliraton megörökíteni, hogy aznap éjjel fényben úszott a hegy és a város: hogy az ünneplő Aquincum valóban *colonia splendidissima* volt!

4.3. Az ünnep nagy eseményei mellett nyilvánvalóan egész sor mellékes mozzanat is és dramatikus játékok tettek sokszínű kavalkáddá. Az etnológiai irodalom megegyezik abban, hogy a nyári napforduló ünneplése az egész európai régiségben több napon, akár egész hónapon át tartó ciklikus rítus-sorozat volt. Az egész hónapos időtartamot nyilvánvalóan az ünnep csillagászati vonatkozása indokolta: a napforduló napjához képest meg kellett várni, amíg a Nap a látszólagos égi útján a soron következő állatövi csillagképbe lép.

Eme rituális elemek egyike viszont témánk szempontjából középponti fontosságúvá emelkedett. A nyár-közepi ünnepnek ősidőktől fogva kísérő rítusa volt a *tüzes kerék gurítása*. Erre mindkét Duna-parti hegy helyzete ideálisan alkalmas volt. Tény, hogy Pannonia egész területéről ismert a kelta „kerekes isten”, *Taranis* alakja, Aquincumból éppen az ún. „bennszülött istenek szentélye” mellől származó ábrázolását idézhetjük (25. kép).

És itt kell újból kitérnünk Szent Gellért mártíriumára. A nagyobbik legenda szövege szerint (cap. 15.): „*Vata és cinkosai, eltelve gonosz szellemekkel (demonibus pleni), amelyeknek magukat átadták, rárontottak a püspökökre és társaikra, és kövekkel támadtak rájuk.*” Nem tudunk szabadulni a gondolattól, hogy a Vata és társai lelkét eltöltő diabolikus daimónok egyfajta *genius loci*-ként, 'an Ort und Stelle' éppen a kelenföldi hegy lábánál szállták meg őket. Ezek után Gellér-

tet és társait „*leráncigálták a kocsijáról, taligára rakták és Kelenföld hegyéről letaszították.*” (26-27. kép) (A Madzsar Imre által megállapított szövegeket Szabó Flóris fordította.)

A latin szöveg ezen a ponton így hangzik: „*de curru eius in biga positum*”. A *currus* és a *biga* különbsége nagyon világos: a nehézkes utazókocsival (*currus*) szemben a mozgékony, könnyen forgolódó kétkerekű taliga (*biga*) kiválóan alkalmas volt a sziklás hegyi terepen való használatra. De nem elhanyagolható szempont az sem, hogy a *biga* már az ókorban is szerepet kapott kegyetlen kivégzések (28. kép), pl. a „*Christianos ad leonem*” esetében, mint arra egyértelmű képi példákat idézhetünk.

Tovább menve: a kétkerekű taliga annak a kelta „*kerekes isten*”-nek, Taranisnak, a 'Mennydörgőnek' az alakjához is illeszkedik, akinek leghíresebb ábrázolásán a dániai gundestrupi üstön képét, két démoni külsejű, farkas-szerű állat által közrefogva látjuk (29. kép).

Pócs Évától tudjuk, hogy a nyári napfordulóhoz kötődő hiedelmek között Európa-szerte, de főképp a Balkánon jelen volt a napfogyatkozást okozó '*werwolf*' képzelet, ennek „*legyőzése: a 'napszabadítás' egész Dél-Kelet-Európa folklórájának ismert motívuma.*” (Pócs 1989. 53.) Itt azért jegyezzük meg: Gerhardus apát megölésének napja - szeptember 24. - éppen az őszi napjegy-egyenlőség napjával esett egybe! Így az imént megjegyzett *genius loci* képzelet akár valami *Genius Fastorum*-ra is módosítható lenne... Csak nem „*Christianos ad lupos*” történt a budai révnél?!

Bálint Sándor írja:

„*Általános szokás a tűzugrálás közben a leányok és legények összeéneklése is. A szentivánéji ének eredeti célzata szerint bizonyára párosító varázslat volt: a kiénekelte leány és legény házasságára irányult.*”

Az ünneptől elszakíthatatlan szerelmi varázslásra, a fiatalok párosítására utaló jelek között érdemes megemlíteni az ún. gellérthegyi igaveretet, amely - germaniai analógia alapján - a hegyen gyakorolt anyaistennő kultuszhoz kapcsolódott. Ide vonandó a Gellérthegyről származó nagyméretű MDM - [*M(agnae) D(eum) M(atri)*] felirat is, amely formaadása alapján akár egy templom építési/alapítási táblája is lehetne. Ez a lelet sugalmazta **Nagy Tibornak** az 1942-es sejtését, miszerint a Gellérthegy az *eraviscus* törzs „*Mons Vaticanus*”-a lehetett a római korban. A bölcskei lelet e sejtést maradéktalanul igazolta. A Magna Mater-tábla esetében azonban egy további lehetőséget is fontolóra kell vennünk. A nagyméretű feliratos mező (30. kép), az istennő nevének rövidítése kivételével teljesen üres, jóllehet biztosra vehető, hogy nem egy befejezetlen emlékekkel van dolgunk. Talán inkább arról lehet szó, hogy az üres felületre évről-évre új nevek, név-párok kerültek felírásra (krétával, festékkel, tégladarabbal), ezek a nevek azonban csupán egyetlen napra-éjszakára vonatkoztak, nem volt tehát érdemes kőbe vésni őket.

Ha mármost feltesszük, hogy ez a tábla - mint az nagyon valószínű - Kybelé - Magna Maternek szentelt barlangszentély előtt állt (az istennő kisázsiai hazájában rendszeresen szenteltek barlangokat a természet Úrnőjének), akkor azt a kérdést is jogos feltennünk: ugyan miféle kontinuitás-gondolat vezette a 20. század végén a Sziklakápolnába (véltetőleg az egykori Kybelé-barlangba) az egyiptomi Thot-hegy 6. századi Krisztusát? (31. kép)

A tűz és a füst megtisztító, gyógyító hatásához fűződő szerteágazó hiedelmek is részesei kellett, hogy legyenek a június 11-i hegyi ünnepnek, mindkét tartományi székhelyen. A nyári éj-

szaka tűzfényei és a Duna partján végighúzóódó füstcsíkok az egész évre kiható megtisztulás, a *lustratio* az *incolumitas* megőrzése élményét adta a két törzsi *civitas* és a két római város lakóinak, hogy az a nap „*az fény, az ünnep, az vigasság legyen.*” (Shakespeare: Szentivánéji átlom I.19.) De, Shakespeare azt is tudta Szent Iván éjszakájáról, amit mi legfeljebb sejtethünk.

Vessünk fel még egy gondolatot, befejezésül. Talán nem esem a holdvilágos nyelvészkedés csapdájába, ha a hegy régi magyar nevét – Kelen-hegy – **Arany Jánossal** (és **Ipolyi Arnold-dal**) együtt én is 'kel' igéből szeretném származtatni, de nem a folyón 'át-kel' jelentésben, hanem a Napnak Szent Iván (vagy Szent György, vagy Húsvét, netán Pünkösöd hétfőjének) hajnalán való 'fel-kel/ése' értelmében. Ezt pedig valami olyanféle – jóval kereszténység előtti – szertartáshoz gondolnám kötni, mint aminek legismertebb példáját a csíksomlyói (de, Pannoniában maradván, mondhatnám akár a Zengő-hegyit is) hajnalvadás szolgáltatja.

Azt, hogy Teutamus-hegyén kit leshettek az illyrek, pannonok, kelták és a többi nép „ifjai-leányai” a nyári napforduló hajnalának első sugaraiban, azt természetesen nem tudom. De azt tudom, hogy *Oberon, a tündérr király* így búcsúzik a nézőktől:

„Most e házban szélt vesziünk,
Napköltéig itt leszünk. –
A fő-ágyhoz legelébb
Hintsen áldást rád e nép:

Hogy a sarj, mi ott terem,
Legyen boldog, végtelen.

...

Fűharmattal szentelünk;
Minden tündér jó velünk,
S megáldjuk e palotát:
Lakja mindig béke, csend,
S legyen áldott ura bent.
Most szállj;
Meg se állj.
Reggelig hozzám találj.”

(Arany János fordítása)

Ezért az áldásért érdemes volt hajnalt lesni! És hát, William Shakespeare tudott egyet-mást a kelta tündérmanókról. Arany János meg Shakespeare-ről.

Pécs, 2006. március 22.³

³ Elhangzott a PTE-BTK Rókus u. 2. M-épületében, a 106-os tanteremben, ami – 2009. május 11-én – a *Tóth István-terem* nevet kapta. http://okor.tti.btk.pte.hu/gallery_popup.php?gid=1
A teremavató ünnepség programja és az ókoros doktori hallgatónk konferenciájának fényképei a honlapunkon elérhetők. [A szerk. megjegyzése.]

IRODALOM

(Rekonstruált irodalomjegyzék,
a SEA 9. irodalomjegyzékével együtt használendő, az ott szereplő művek ebben nem jelennek meg!)

Anjou Legendárium. (Szerk.: LEVÁRDY Ferenc) Budapest 1973. 1975²

BÁLINT Sándor: Ünnepi kalendárium. Mária ünnepek és egyéb jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából, I-II. Szent István Társulat, Budapest 1977. (II. 299.)

BÁLINT Sándor: Az esztendő néprajza. *Kincsestár*. A Magyar Szemle Társaság Kis Könyvtára, 6. Budapest 1942. (61.)

BELLOSICS Bálint: Magyarországi adatok a nyári napforduló ünnepéhez. *Ethnographia* 13(1902)25-78.; 70-78., 117-127.

BÓNIS Éva, B.: Die späteltische Siedlung Gellérthegey-Tabán in Budapest. *Archaeologica Hungarica* 47. Akadémiai Kiadó, Budapest 1969.

BRIGHT, Richard: *Travels from Vienna through lower Hungary ... in the year 1814*. London, 1818.)

DÖMÖTÖR Tekla: A magyar nép hiedelemvilága. Budapest 1981.

IPOLYI Arnold: Magyar mythologia. Kiadja Heckenast Gusztáv, Pest 1854. (Reprint: Európa Kiadó, Budapest 1987.)

KANDRA Kabos: Magyar mythologia. Eger 1897.

KATONA Lajos: Folklor-kalendárium. (Szerk.: REISINGER János). *A Magyar Néprajz Klasszikusai*, Gondolat, Budapest 1982.

KERÉNYI Károly: Az ünnep lényege. In: KERÉNYI K.: Halhatatlanság és Apollón-vallás. (Vál.: KOMORÓCZI Géza – SZILÁGYI János György). Magvető Könyvkiadó, Budapest 1984. 333-351.

KLANICZAY Gábor: Boszorkányhit, boszorkányvád, boszorkányüldözés a XVI-XVIII. században. *Ethnographia* 97(1986)275-295.

KOMÁROMY Andor: Magyarországi boszorkánypercek oklevéltára. Budapest 1910.

MADZSAR Imre: Legenda Sancti Gerhardi episcopi. Praefatus est, textum recensuit, annotati-onibus instruxit. In: SZENTPÉTERY Imre: *Scriptores rerum hungaricarum. Tempore ducum re-gumque stirpis Arpadianae Gestarum*. Academia, Budapest 1888.

MARÓT Károly: Szent Iván napja. *Ethnographia* 50,1-2(1939)254-296.

PÓCS Éva: Tér és idő a néphitben. *Ethnographia* 94(1983)177-206.

PÓCS Éva: Tündér és boszorkány Délkelet- és Közép-Európa határán. *Ethnographia* 97(1986) 177-256.

PÓCS Éva: Tündérek, démonok, boszorkányok. 4D Akadémiai Kiadó, Budapest 1989.

PÓCS Éva: A boszorkányszombat és ördögszövetség népi alapjai Közép-Délkelet-Európában. *Ethnographia* 103(1992)28-87.

SCHRAM Ferenc: Magyarországi boszorkánypercek 1529-1768. I-II. Budapest 1970.

'Soracte' (címszó, FLUSS). In: *Realencyklopädie der Klassischen Altertumswissenschaft*. (PAULY - WISSOWA - KROLL et alii. Hrsg.) III/A1. Stuttgart 1929. 1111-1113.

Szent Gellért püspök legendái. In: *Árpád-kori legendák és intelmek*. (Szerk.: ÉRSZEGI Géza) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1983. (Ford.: SZABÓ Flóris) 68-94.

IDÉZETT SZÉPIRODALOM

ADY Endre: Versei

ARANY János: Versei. Keveháza, Vojtina ars poétikája

GÁRDONYI Géza: Isten rabjai (1908.) (13.; 69.)

HORATIUS, Quintus Flaccus: Carmina

Hunyady Sándor

KRÚDY Gyula: Hét bagoly (1922.) In: *Nyolc regény. Magyar Remekírók*. Budapest 1975. 721-960. (733.; 906.)

MÓRICZ Zsigmond: Erdély., III. A nap árnyéka. (1935.) Szépirodalmi, Bp. 1960. (105.; 176. p.)

RADNÓTI Miklós: Versei

SHAKESPEARE, William: Szentivánéji álom

VIRÁG Benedek: Versei

Ld. a SEA 9. irodalomjegyzékét is!

Sorozatunk darabjai elérhetők: <http://okor.tti.btk.pte.hu/menu/18>

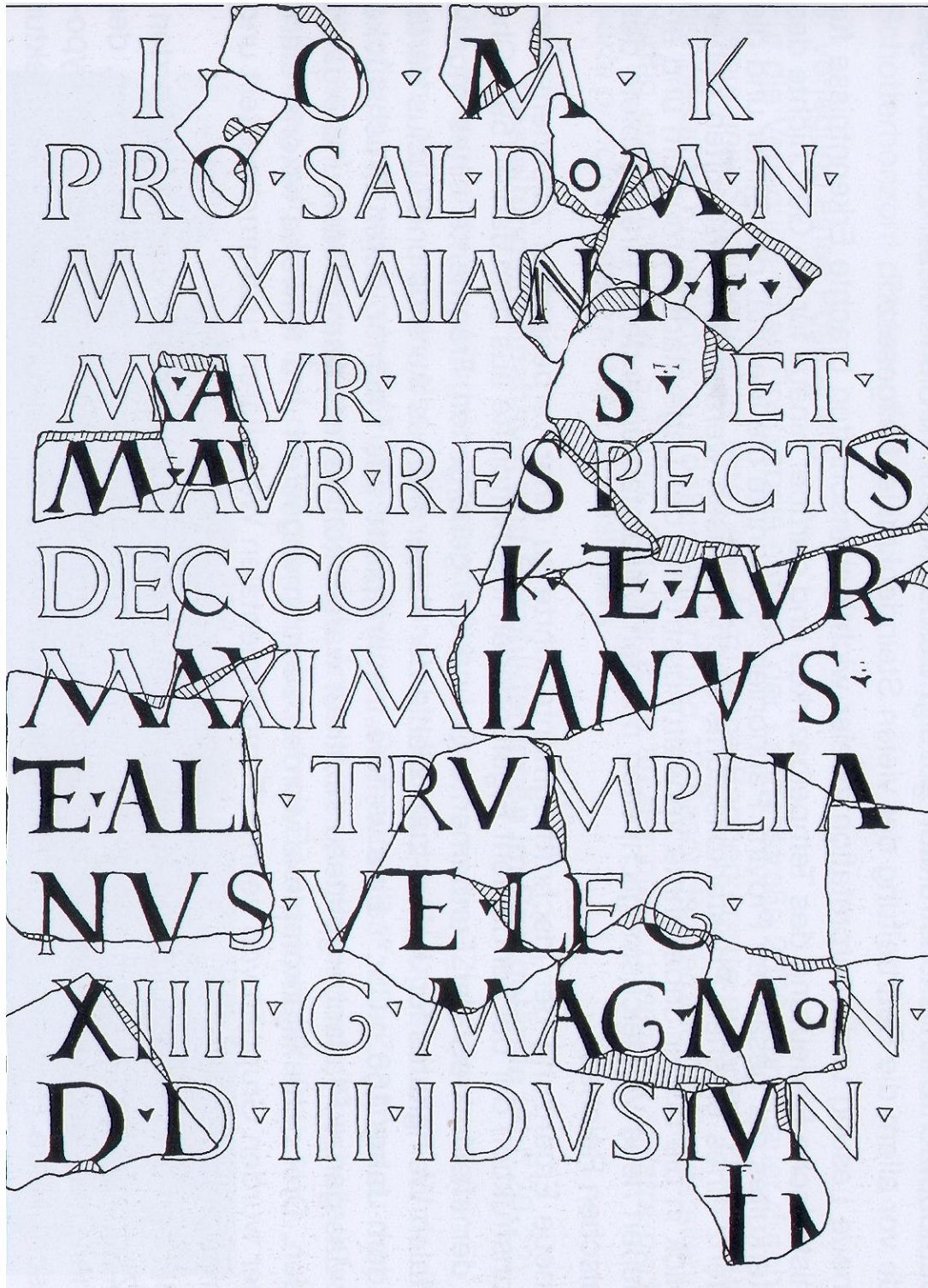

I O M T E V T A
P R O S A L V T E D N
I M P M A R S E V E
R I A L E X A N D R I
A V C E I N C O L V
M I T A T C I V I T A T
E R A I S C O R V M P E L I
P R A S E N S E M A R
P R O C V V S I V I R I
C O L A O D E D I C A M
I I I I V N I A S I M P
C A S S E V E R O
A L E X A N D R O
I I E T M A R C
E L L O C O S

1. kép - Abb. 1

Oltárkő a bölcskei leletből, a dátum a 11. sorban
Altarstein aus dem Fund von Bölcske, das Datum ist in der Zeile 11

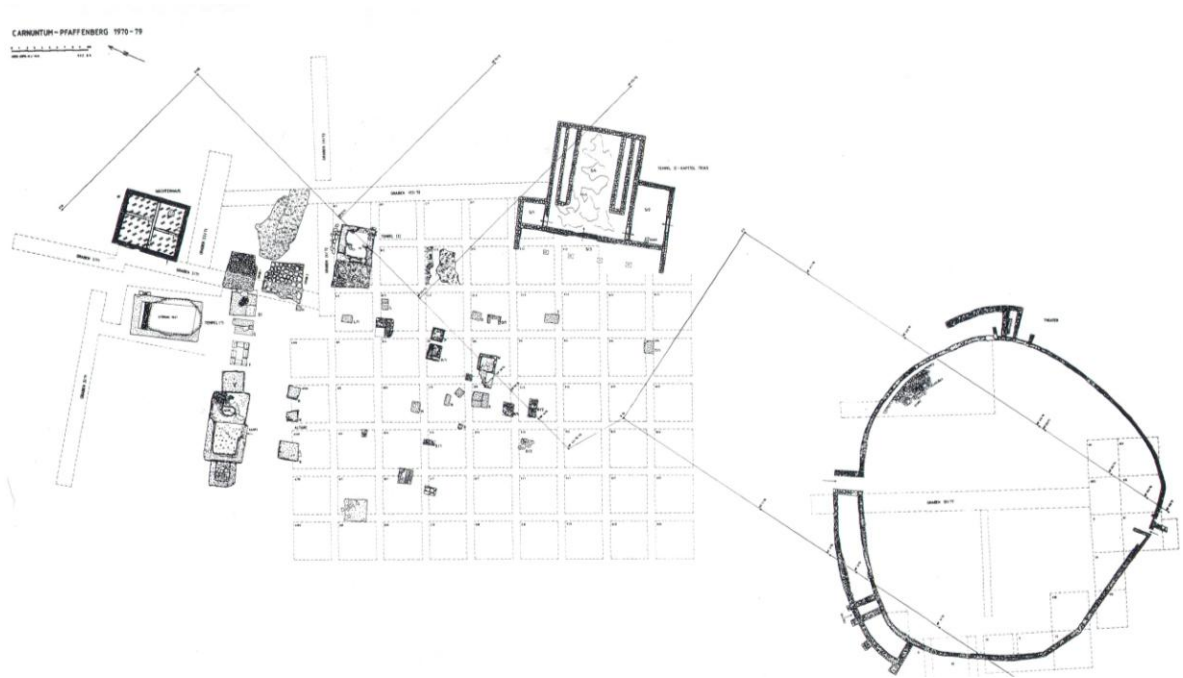
(Tóth Endre - Szabó Ádám nyomán)

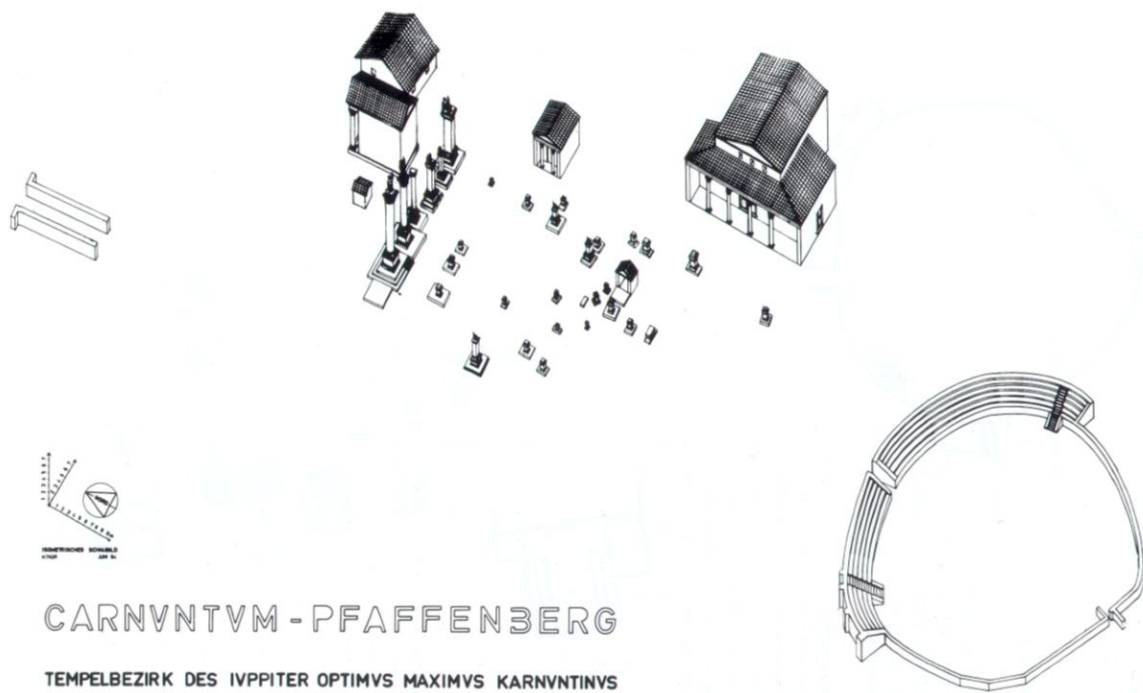
2. kép - Abb. 2

Oltárkö felirata a Pfaffenbergről, a dátum az utolsó sorban van
Die Inschrift eines Altarsteines von dem Pfaffenberg, das Datum ist in der letzten
Zeile

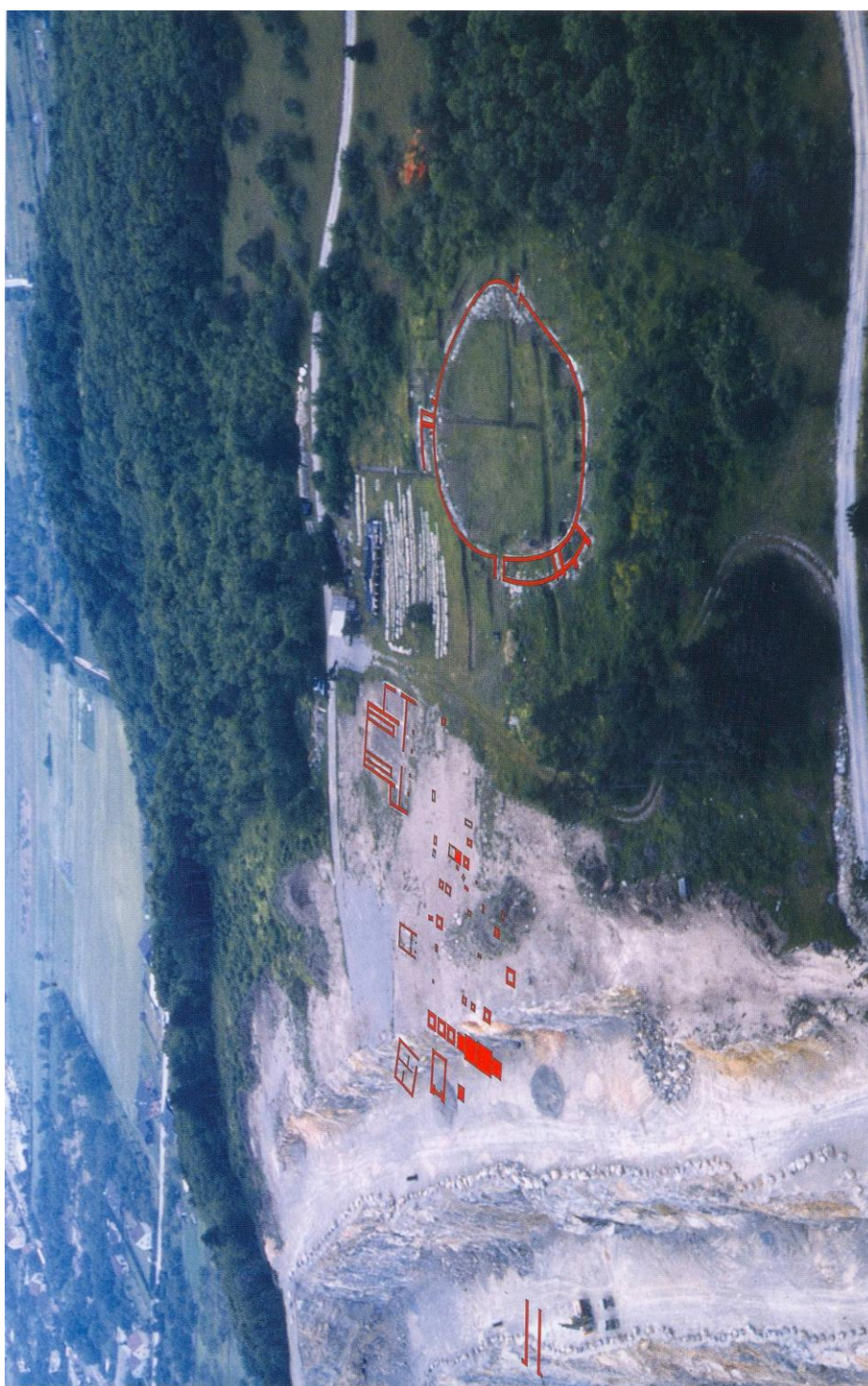
(Piso, Ioan nyomán)

3. kép – Abb. 3
 A pfaffenbergi szentélykörzet alaprajza (Jobst, Werner nyomán)
 Der ausgegrabene Grundriss des Heiligtumsbezirkes auf dem Pfaffenberg

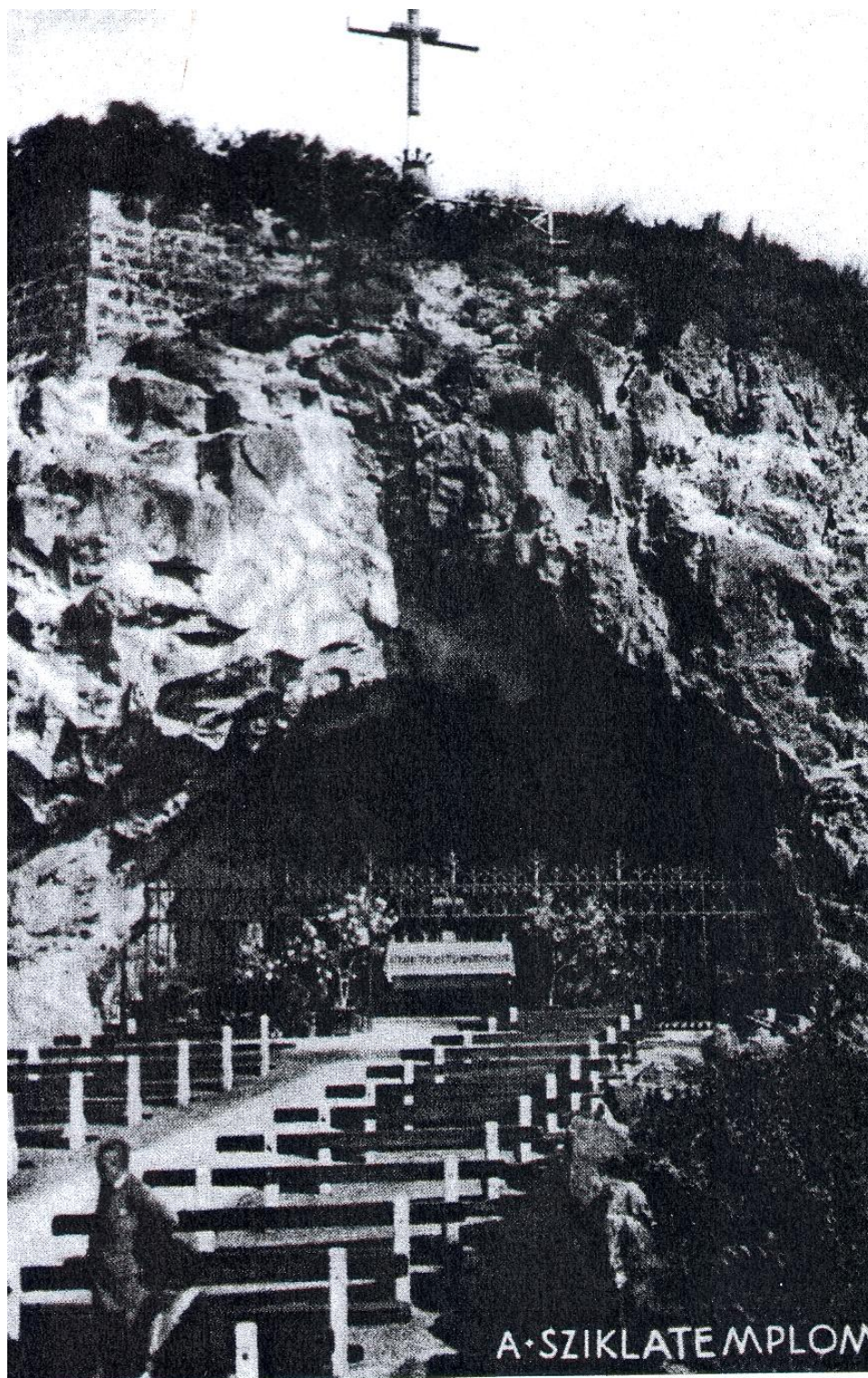
4. kép – Abb. 4
 A pfaffenbergi szentélykörzet rekonstrukciója (Jobst, Werner és Thür, Hilke nyomán)
 Die Rekonstruktion des Heiligtumsbezirkes auf dem Pfaffenberg

5. kép - Abb. 5

Pfaffenberg, szentélykörzet
Der Heiligtumsbezirk auf dem Pfaffenberg

(Piso, Ioan nyomán)

6. kép - Abb. 6

A Szent Iván barlang (Sziklakápolna) a Gellérthegy
Die St.-Johann-Höhle (St. Iwan) auf dem Gellérthegy

(Pető Mária nyomán)

7. kép – Abb. 7

A Szent János kápolna a Pfaffenbergen
Die St.-Johann-Kapelle auf dem Pfaffenberg

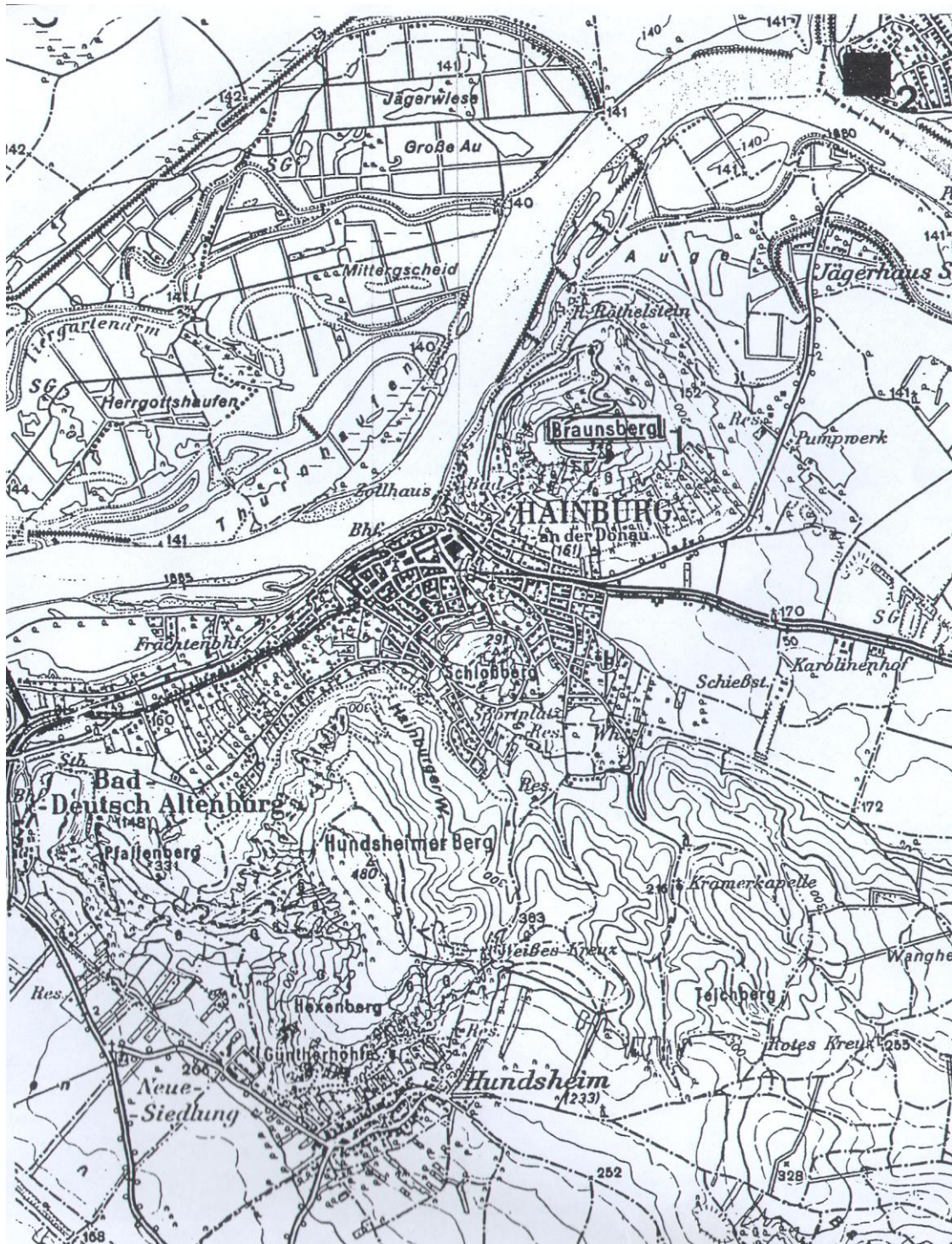
(Carnuntum Jahrbuch nyomán)

8. kép - Abb. 8

**Szent Gellért szobra
Die Statue von Sankt Gerhard (auf ungarisch: Gellért)**

(a szerző felvétele - die Aufnahme des Authors)

9. kép - Abb. 9

A Pfaffenberg környezete
Die Umgebung des Pfaffenberges

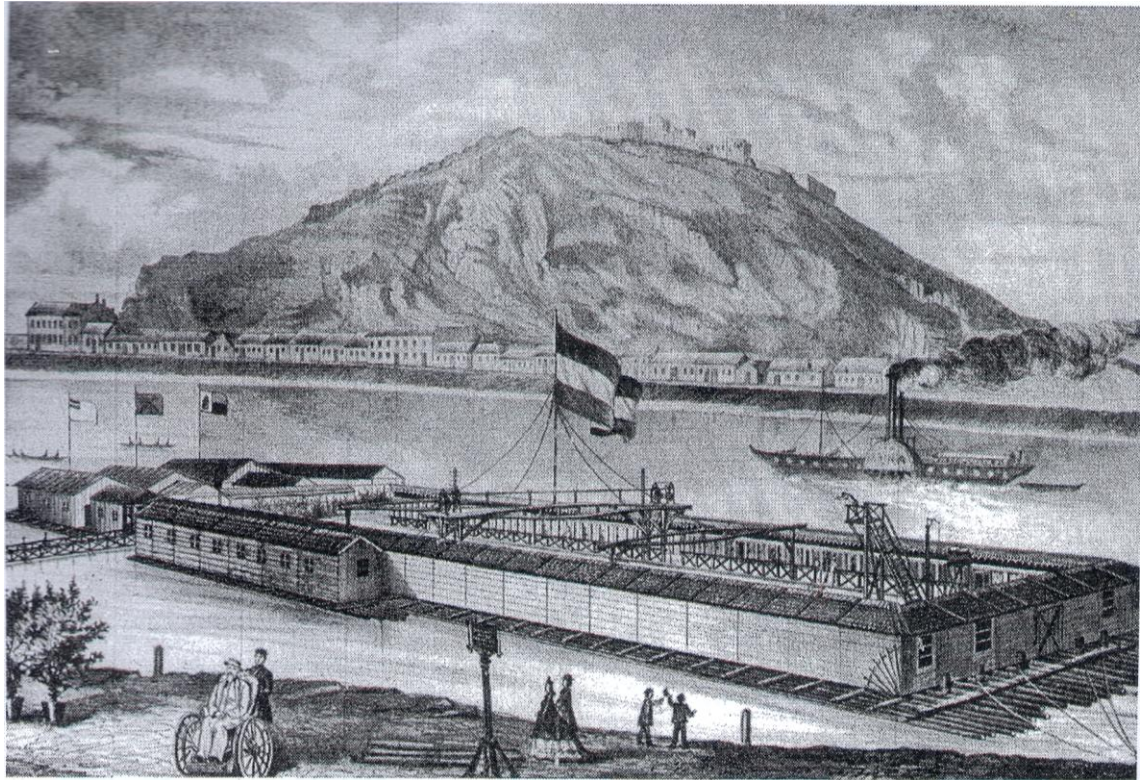
(Jobst, Werner nyomán)

10. kép - Abb. 10

**A Gellérthegy környezete
Die Umgebung des Gellérthegy**

(Pető Mária nyomán)

11. kép - Abb. 11
A Gellérthegy a Duna felől (Pető Mária nyomán)
Der Gellérthegy, Sicht von der Donau

12. kép - Abb. 12
A Pfaffenberg a Duna felől
Der Pfaffenberg, Sicht von der Donau

Verbena officinalis

Közönséges vassfű/Verbéna Verbenaceae/Vassfűfélék

Különös, hogy egy ilyen szerény külsejű növényt, mint a vassfű, számos kultúra szentként tisztelt. Egyiptomban úgy hitték, Isis könnyeiből lett életre hívva; a görög papok köntösükön hordták. Vénusz szent növénye lévén elengedhetetlen része volt a szerelmi bájitaloknak. A kínaiak ugyancsak vassfűnek, valamint „sarkányfogú fűnek” hívták – a nevek jól utalnak a benne rejlő erőre.

A rómaiaknál lelki megtisztulást hozó, oltáron levő növény volt. A druidák a vassfű virágának főzetével mosták oltáraikat; szertartásaikban a látomások előidézésére mágikus vízként használták.

Virágok

Kicsik, halványlilák, forrtzirmúak, a szár csúcsán vékony füzért alkotnak; nyár közepétől virítanak.

Szár

Enyhén szőrös, bordás, négyélű, a csúcsnál elágazó, fényes sötétzöld.

Levél

Fényes, enyhén szőrös, erezett, karéjos szélű, sötétzöld, hosszúkás tölgyleveléhez hasonlít.

Szárított levél

Ideges depresszió ellen s más bajokra is gyógyszerként veszik be; külsőleg sebek kezelésére hatásos.

Életformája

Fagyűrő, lágyszárú, évelő

Magasság

60-100 cm

FELHASZNÁLÁSA

Konyha

LEVÉLÉT – mint ami szerelmi bűverővel rendelkezik – egykor ételekbe, házi likőrökbe rakták. Vigyázzunk! A vassfűnek nincs citromillata, nem tévesztendő össze a citromkóróval!

Kozmetika

LEVÉLÉNEK forrázata borogatásként fáradt szemre és gyulladt szemhéjakra hatásos.

Gyógyászat

Az EGÉSZ NÖVÉNY forrázatát este lefekvés előtt – emésztést serkentő, nyugtató teaként – kimerült, legyengült állapotban igyuk.

Megjegyzés: Megfontoltan használjuk.

13. kép - Abb. 13

Vassfű - *Verbena officinalis*
Heiligkraut / Sagenkraut - *Verbena officinalis*

(Bremness, Lesley nyomán)

14. kép - Abb. 14

Kakukkfű - *Thymus serpyllum*
Thymian - *Thymus serpyllum*

(Treben, Maria nyomán)

Rosmarinus officinalis

Rozmaring *Labiatae/Ajakosok*

A rozmaringot, a „tenger harmatját” sokan – mint a nyári kert növényeinek legfontosabbikát – különleges becsben tartják. A szakácsok és a patikusok már nagyon régóta használják. Hírneve, hogy felfrissíti az emlékezetet, rövid idő alatt a szerelmesek hűségképévé avatta.

A múltban a balzsamos illatú rozmaringot betegek szobájában légfrissítő gyanánt égették, ágait a börtönökben a „börtönláz”, a tífusz ellen szórták szét, a pestis sújtotta vidéken utazók pedig nyakba akasztott zacskóból szippantgatták.

R. o. albus

Fagyűró,
fehér virágú
rozmaring,
néha
levendula-
szerű
erezetet
mutat.

Levél
Balzsamos,
bőrnemű,
tűszerű,
sötétzöld.

Mag
Sárgásbarna,
olajos, kicsi.

Szárított levél
Jól megőrzi ízét, sokáig eláll.

15. kép – Abb. 15

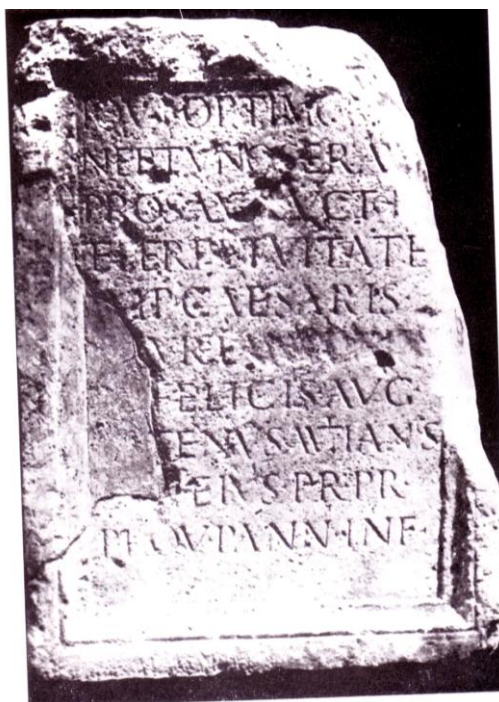
Rozmaring – *Rosmarinus officinalis* (Bremness, Lesley nyomán)
Rosmarin – *Rosmarinus officinalis*

16. kép - Abb. 16
Aquincum - Juppiter T
(Szirmai Krisztina nyomán)

17. kép - Abb. 17
Carnuntum - Juppiter K
(Jobst, Werner nyomán)

18. kép - Abb. 18
Bázisfelirat, Piliscsév - Die Inschrift der Statuenbasis von Piliscsév (RIU 800.)

19. kép – Abb. 19
A carnuntumi Neptunus - Victoria relief (CSIR 154.)
Das Neptunus-Victoria Relief aus Carnuntum

20. kép – Abb. 22
Bécs-Schönbrunn, a Neptun-kút (a szerző felvétele – die Aufnahme des Autors)
Neptunbrunnen, Schönbrunn, Wien

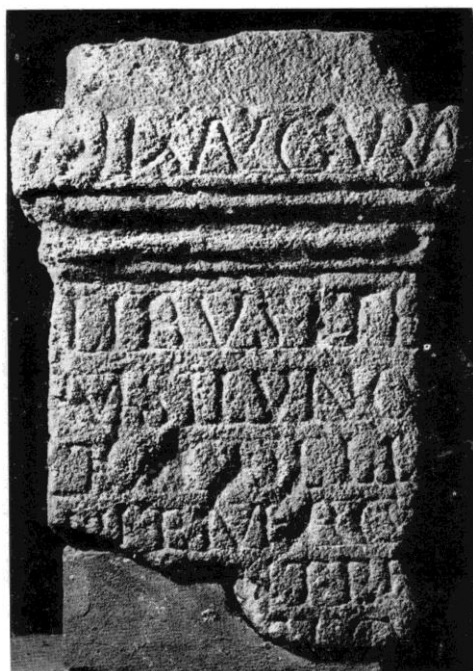
21. kép – Abb. 21

Budapest, Keleti pályaudvar (*a szerző felvétele – die Aufnahme des Authors*)
Die Fassadenstatuengruppe der Bahnhofshalle des Ostbahnhofs in Budapest

DEO·TEVTANO
 PRO·SAL·TEMPL
 DOMIT·NIC·ER·
 TRI·COH·IIB·ET
 AVR·VIC·TOR
 SAC·ERD·TEM
 DIV·PO·MA·RCI
 KAL·MA·ISCEN
 E·BAS·S·OC·OSD

22. kép - Abb. 22

A „templenses” üdvéért tett fogadalom (RIU 1498)
 Das für die Glückseligkeit der „templenses” abgelegte Gelübde

24. kép - Abb. 24

A dii augurales-oltár, Savariából (RIU 1.)
 Der Altar für die Dii Augurales aus Savaria

25. kép - Abb. 26

Taranis, a „kerekes isten” aquincumi
 kerámián (Nagy Lajos nyomán) - Taranis,
 der Gott mit den Rädern - auf einer
 Keramie aus Aquincum

23. kép - Abb. 23

Pannonhalma hármás dombja, a szigonyos Neptunnal, emléklap 1701-ből
 Das Dreihügel-Gebiet von Pannonhalma mit dem dreizackigen Neptun, Gedenktafel aus
 1701

(Mons Sacer, II. kötet VIII. 5.)

26. kép – Abb. 26

Szent Gellért halála (*Magyar Anjou legendárium*)

Der Tod von Sankt Gerhard, aus dem „Ungarischen Anjou Legendarium“
<http://www.oszk.hu/sites/koz/kepek/kiallit/virtualis/3kodex/mal/k48.jpg>

27. kép - Abb. 27
Szent Gellértet letaszítják a pesti hegyről, az előbbi kódexlapról
Sankt Gerhard wird vom Pester Berg gestürzt, auf dem vorigen Kodexblatt

28. kép - Abb. 28
Antik mozaik Tripoliból - Antikes Mosaik aus Tripolis (*Auget, Roland nyomán*)

29. kép – Abb. 20
Taranis képe a gundestrupi üst belsejéből (P. Mac Cana nyomán)
Taranis aus der Innenseite des Kessels aus Gundestrup

30. kép – Abb. 30
A Magna Mater felirat a Gellérthegyről (B. Bónis Éva nyomán)
Die Magna Mater-Inschrift von dem Gellérthegy

31. kép – Abb. 31

A Thot-hegyi kopt freskó másolata a gellérthegy Sziklakápolnában
Die Kopie des koptischen Fresko aus dem Thot-Berg in der Felsenkapelle am
Gellérthegy

(a szerző felvétele – die Aufnahme des Authors)